

GENIUS LOCI

LASZLOVSZKY 60

edited by
Dóra Mérai
and

Ágnes Drosztnér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó

ARCHAEOLINGUA

Genius loci **Laszlovszky 60**

edited by

Dóra Mérai

and

**Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó**

Budapest 2018

The publication of this volume was generously funded by

CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY

ISBN 978-615-5766-19-0

© by the Authors and Archaeolingua Foundation

2018

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13

www.archaeolingua.hu

Copy editing and language editing: the editors

Layout: Zsanett Kállai

Map: Viktor Lagutov, Zsuzsa Eszter Pető, Mária Vargha, István Gergő Farkas

Front cover design: Eszter Bence-Molnár

Table of contents

Tabula gratulatoria	v
Kiadói előszó	vi
Publisher's Preface	viii
Köszöntő	x
Salutation	xi

Boundaries, Frontier Zones / Határvonalak, határvidékek

ALEKS PLUSKOWSKI – ALEX BROWN – SEWERYN SZCZEPANSKI – ROWENA BANERJEA – DANIEL MAKOWIECKI What Does a Frontier Look Like? The Biocultural Dynamics of the Lower Vistula Borderland in the Middle Ages	2
STEPHEN POW The Mongol Empire's Northern Border: Re-evaluating the Surface Area of the Mongol Empire	8
IAN WOOD Two Roman Frontiers and Their Sub-Roman Afterlife	14

Crossing Borders / Határokon át

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT Gyulaírástól, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága	19
CRISTOPHER MIELKE A Queen's Crusading Connections: Yolanda of Courtenay, the Fifth Crusade, and the Military Orders	25
BÁRÁNY ATTILA Angol keresztes a magyar végeken: Robert de Champlayn	28
CRISTIAN GAȘPAR Trespassing Pigs, Sons of Whores, and Randy Dogs: Marginalia on a Medieval Document from Caransebeș/Karánsebes	32
VADAS ANDRÁS A kecskeméti marhahajtók megpróbáltatásai és egy végvár jóllakott őrsége	38
LÁSZLÓ KONTLER Borders and Crossings: A Jesuit Scientist in the Whirlwind of Enlightened Reform	41
PAUKOVICS GERGŐ Hajszá az örök fiatalságért. Dr. Voronoff és a dübörgő 20-as évek	45
PINKE ZSOLT – STEPHEN POW A Gangesz-deltából a globális porondra: történeti ökológiai szempontok a kolera kórokozó (<i>Vibrio cholerae</i>) elterjedési területének átalakulásához	50
MARCELL SEBŐK Tangible Cultural Heritage: The Early History of Blue Jeans	55

Inhabiting the Landscape / Élet a tájban

SÓFALVI ANDRÁS	
A Barcaság határai és 13. század eleji településképe a Német Lovagrend adományleveleiben	60
NIKOLINA ANTONIĆ	
The Hospitallers' Estate of Čičan and its Neighbors: Spatial Analysis Yields New Information	64
ÜNIGE BENCZE	
The Abbey of Meszes: New Insights on the Site Location	68
MÓGÁNÉ ARADI CSILLA – MOLNÁR ISTVÁN	
Kísérlet a bárdudvarnok-szentbenedeki premontrei prépostság környezeti rekonstrukciójára	72
BEATRIX ROMHÁNYI	
Monasteries along the Danube	77
PUSZTAI TAMÁS – P. FISCHL KLÁRA	
A dél-borsodi síkság bronzkori és középkori településstruktúrájának összehasonlítása	82
VIZI MÁRTA	
Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén	89
BATIZI ZOLTÁN	
Fagyosasszony és Kammerhof	95
PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS	
A középkori Kenderes településszerkezete	99
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához	103
ZATYKÓ CSILLA	
Eltűnt berzencei malmok	108
SZABÓ PÉTER	
Középkori cseh erdőgazdálkodás a choustníki uradalom erdőszámadásainak tükrében	113
ANDREA KISS	
Before and After the Great Heat and Drought of 1540: Multiannual Trends of Grape and Grain Harvest Dates in the Vienna Hospital Accounts	117
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ	
“Kleine Fische, gute Fische” – But Sturgeon is Great	121
LYUBLYANOVICS KYRA	
Vad háziállat, házi vadállat: Számi rénszarvastartás a középkori és kora újkori Norvégiában	126
JUDITH RASSON	
Mountains in the Lifeways and History of Northern Macedonia	138
JEREMY MIKECZ	
Crossing the Abyss: The Apurímac Canyon at the Time of the Spanish Invasion of Peru (1533)	142

Busy Places / Nyüzsgő terek

PETROVICS ISTVÁN	
Újabb adatok Pécs késő középkori történetéhez	147
URBÁN MÁTÉ	
Lokális búcsújáró helyek a késő középkori Nyugat-Dunántúlon	151
BALÁZS NAGY	
The Marketplace of Csütörtök – A Local Market in Fourteenth-Century Hungary	156
KATALIN SZENDE	
The Sopron Fish Market	159
GERHARD JARITZ	
The Craftsman's Voice and Words in Late Medieval Austrian Urban Space	165

TABLE OF CONTENTS

ANA MARIA GRUIA Healthcare in Cluj in the Sixteenth Century: Overlapping Professions	168
ANA MARINKOVIĆ John Capistran's Mantle and the Early Propaganda of Franciscan Observant Cults in Dubrovnik	171
SABINA MADGEARU Ceremonial Space in Front of Medieval Buda: An Illuminated Fifteenth-Century French Vision	175
VÉGH ANDRÁS Óbuda látképeken	177

Layers of the Past / A múlt rétegei

KODOLÁNYI JUDIT Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon	181
ROSTA SZABOLCS Egy új lehetőség kapujában – tatárjáráskori védművek a Kiskunságban	186
BOTÁR ISTVÁN Árpád-kori edényégető kemence Csíksomlyón	193
PETAR PARVANOV Fire and Stone: Placing Flints in Graves in Late Medieval Kaliakra	197
GYARMATI JÁNOS Kumpi Wasi. Textilműhely egy inka tartományi központban	201
ZSUZSANNA PAPP REED Post It: Notes from Thirteenth-Century St Albans	207
VALERY REES The Salt of Genius: Marsilio Ficino on Food, Spices, and Nutrition	213
ROSSINA KOSTOVA The Mother of God Monastery near Varna, Bulgaria: More about Missionary Monasteries in Bulgaria in the Ninth and Tenth Centuries	217
DANIEL ZIEMANN The Imperial Abbey of Corvey in the Ninth and Tenth Century: At the Crossroads of Power	221
VIRÁGOS GÁBOR Kartal vagy Cyko? Kísérlet egy középkori nemesi család történetének rekonstruálására	226
TÓTH BOGLÁRKA – BOTÁR ISTVÁN A sepsikilyéni unitárius templom tetőszerkezeteinek kormeghatározása	244
RÁCZ MIKLÓS Egy tiszazugi újkori négyosztatú ház – Dokumentálás és építéstörténet	248

Objects beneath Our Feet / Tárgyak a föld alól

LANGÓ PÉTER A Tiszakeszi-Szódadombon talált kora Árpád-kori kereszt	254
RÁCZ TIBOR – NAGY BALÁZS Tatárjárás kori kincslelet Jászkarajenőről	258
SZENDE LÁSZLÓ Lehetett-e hadijelvény a csajági kereszt?	267
NÓRA UJHELYI Thoughts about Medieval Book Fittings from the Castle of Visegrád	270
MÁRIA VARGHA – THOMAS KÜHTREIBER Treasures of the “Lower Ten Thousand”? Hoards of Iron Objects	273

TABLE OF CONTENTS

K. NÉMETH ANDRÁS „Sarlóját ez okért bőszen fegyverré köszörülte” Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről	280
MAXIM MORDOVIN A Collection of Fifteenth- and Sixteenth-Century Cloth Seals from Szolnok	285
TÜNDE KOMORI Ottomans in Pest in the Light of “Luxury” Ceramics: Four Cups from Kígyó Street	289
WICKER ERIKA A 17. századi rácszentpéteri kincslelet	294

Marking the Place / Helyek és jelek

CSERNUS SÁNDOR Keresztes családtörténet és kőbe vésett emlékezet	300
LŐVEI PÁL A pilisszántói keresztes kő legendája	305
MÉRAI DÓRA Sügérek a Nyárádmentén: Sigér Mátyás síremléke leporolva	311
VESZPRÉMY LÁSZLÓ A bambergi lovas szobra és Szent István	316
TAKÁCS MIKLÓS A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány	321
ANNELI RANDLA What and Whom Should We Remember? The Case of the Teutonic Order’s Church and Castle in Pöide, Livonia	325

Heritage Sites, Sacred Places / Örökségi helyszínek, szent helyek

ALEKSANDAR PANTIĆ The Ambiguity of Heritage Interpretation: A Late Roman Tomb in Brestovik, Serbia	330
GYÖRGY ENDRE SZÖNYI Rocamadour: Monastic Center, Pilgrimage Place, Art Historical Interest, World Heritage Site	335
KATEŘINA HORNÍČKOVÁ A Penitent Judas Iscariot: An Exemplum of Christian Morals on the Eve of Hussitism?	339
JAMES PLUMTREE Buddha, Lenin, and the Prophet Muhammad Approaching the Landscape and Cultural Heritage of Issyk-Ata	343
ROBERT SHARP The Thames Estuary: The Cultural Heritage and Memory of the Thames Estuary at Southend-on-Sea	349
ESZTER SPÄT Constructing Religio-Ritual Heritage: The New Shrine of Shekhsê Batê in Khetar, Northern Iraq	353
ZSUZSANNA RENNER Delhi, Old and New: Changing Cityscapes and the Cultural Heritage of India’s Capital City	357
FELD ISTVÁN Pseudovár vagy történeti rekonstrukció?	364
ILON GÁBOR A velemi régészeti témaparkról	371
WOLLÁK KATALIN Örökség alapú fejlesztés Kölkeden	374

TABLE OF CONTENTS

Places of Memory / Az emlékezet helyei

JÁNOS BAK	
Nádor 20 Capriccio	380
SZENTPÉTERI JÓZSEF	
Pilistől Tételig. Elektronikus levélféle a 60 esztendő's Laszlovszky Józsefnek	382
RICHARD HODGES	
Scarlino in the 1980s, Forty Years On	386
KLANICZAY GÁBOR	
Egy hozzászólás Kremsben	390

Pszeudovár vagy történeti rekonstrukció?

FELD ISTVÁN*

Talán nem tévedünk nagyot, ha az elmúlt negyedszázad (korábban műemlék-, ma) örökségvédelme egyik legvitatottabb kérdésének azt tekintjük, hogy mennyire lehetséges/szabad/elfogadható a részben vagy teljesen elpusztult középkori és kora újkori épületek *rekonstrukciónak* tekintett kiépítése. Természetesen tudatában vagyunk az egyes fogalmak széleskörű értelmezési lehetőségeinek, itt azonban csak arra van lehetőségünk, hogy rögzítsük, *re-konstrukció* alatt az egykor volt („eredeti,” „elképzelt,” „valószínűsíthető”) állapot *visszaállítását* – vagy inkább csak az erre történő kísérletet, annak megközelítését értjük.

Nincs terünk arra sem, hogy bővebben foglalkozzunk azzal a problémával, miszerint ez utóbbi mennyire tekinthető műemlék/örökségvédelmeknek, egyáltalában a ránk maradt építészeti emlékek *megőrzésének* igénye rejtőzik-e azon elterjedt – egyébként bizonyára szándéka ellenére árulkodó és őszinte – megfogalmazás mögött, hogy itt az adott műemlék, épület *fejlesztéséről* van szó.¹ Messze vezetne annak taglalása is, hogy ez egyúttal a történelem *fejlesztését*, azaz építését, netalán *restaurálását* is jelenti-e.²

Ehelyett csupán néhány konkrét példával kívánjuk megközelíteni a témát, tudatosan vállalt esszéstílusban s annak a szándéka nélkül, hogy kategorikusan, mintegy mások számára követhető példaként fogalmazzuk meg álláspontunkat. Úgy véljük, ez az eljárás felel meg a legjobban e kötet ünnepeltje eddigi tudományos és gyakorlati tevékenységének, nem tagadva természetesen, hogy témaválasztásunk az ő ilyen vonatkozású érintettségéből adódott.

Bevezetésként azonban azt is el kell árulnunk, hogy itt egy bizonyos mértékű utánközlésről van szó – miközben alábbi gondolataink most először olvashatóak magyar nyelven. A Deutsche Burgen-

vereinigung Tudományos Tanácsának magyar tagjaként először 2014 januárjában tartottunk előadást a Rajna felett emelkedő Marksburgban Diósgyőr és Füzér várainak – akkor még részben csak tervezett – kiépítéséről. Beszámolónk korántsem egyértelmű visszhangja miatt (a tanács tagjai német és más európai egyetemek és műemléki szervezetek építészei, műtörténészei és régészei voltak) ekkor még eltekintettünk szövegünk közlésétől. 2018 elején azonban felkérést kaptunk Peter Bednártól, a Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézete munkatársától, egyúttal a Castrum Bene Nemzetközi Konferenciák állandó szervező bizottsága tagjától, hogy egy, a szlovákiai várak megmentésére szövetkezett civil egyesületek tevékenységét bemutató pozsonyi konferencián szóljunk magyarországi példákról. Az itt is említett két vár „kezelését” bemutató előadásunk fogadtatása ugyancsak nem könnyen leírható. Az egykori középkori Magyar Királyság északi hegyvidékein található, nagyszámú romvár pusztulásának megállítása az állam és a polgárok közösségének a feladata, ám itt érdemben fel sem merül egy Diósgyőrhöz és Füzérhez mérhető léptékű kiépítés. A rendezők kérésére itt már leadtuk közlésre az előadás alapján készített német szöveget, amely aztán – némi meglepetésre, természetesen minden korrektúra nélkül – hamarosan szlovák nyelven meg is jelent.³ Talán nem minden logika nélkül fogalmazódott meg bennünk ezt követően a gondolat, hogy érdemes lenne a dolgozatot az eredeti, német nyelven is, lábjegyzetekkel, további képekkel kiegészítve megjelentetni. Erre még ugyanebben az évben sor is került, a Deutsche Burgenvereinigung *Burgen und Schlösser* című folyóirata szerkesztőbizottsága ugyanis, nem csupán magyarországi sajátosságnak tekintve az abban tárgyalt jelenséget, gyors közlésre javasolta.⁴ Mindezek ismeretében érdekesnek tartottuk egy magyar változat elkészítését

* Régészettudományi Intézet, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

is, amely jellegéből adódóan számos ponton eltér az eredeti szövegtől.⁵

Közismert, hogy Európa sok más országához hasonlóan Magyarország műemlékvédelmét is meghatározta a 19. század végén és a 20. század elején a purista szellemű, az ideális „stílustiszta-ság” megvalósítását célul tűző helyreállítási szemlélet és módszer. Az e téren inkább érintett s így jobban ismert egyházi épületek mellett több vár historizáló kiépítésére is sor került, példaként a felvidéki Bajmóc (Bojnice, Szlovákia) és Szomolány (Smolenice, Szlovákia), továbbá az erdélyi Vajdahunyad (Hunadeora, Románia) említendő meg. Az első két esetben a főúri birtokos magánvállalkozásáról beszélhetünk, de a Hunyadiak állami tulajdonban álló névadó vára esetében is a tervező építészek fő célkitűzése egy fényes gótikus épület létrehozása volt, lényegében függetlenül attól, hogy az megfelel-e a ránk maradt eredeti épületrészeknek illetve az egykori történeti valóságnak, vagy sem.⁶

Minderre reakcióként már a két világháború között kialakult hazánkban egy kifejezetten didaktikus, gyakran „analitikusnak” is nevezett műemlékvédelmi gyakorlat, amelyben az építész már sokkal inkább konzervátorként jelent meg. Erre jellemző, hogy a szükséges kiegészítéseket tudatosan az eredetitől eltérő anyagból, általában vakolatlan téglából készítette el. Ennek legszebb példája a kora gótikus esztergomi királyi palota 1930-as években feltárt romjainak helyreállítása, amely számos vonatkozásban még ma is a magyarországi műemlékvédelem egyik csúcspontjának tekinthető.⁷ Néhány évtizeddel később, már a II. világháború után, hasonló elvek alapján került sor a visegrádi Árpád-kori lakótorony csonkjának kiépítésére is, itt azonban már betonból és modern építészeti elemek alkalmazásával történt a rekonstrukció, az 1957-ben alapított Országos Műemléki Felügyelőség máig vitatott vállalkozásaként.⁸

Ebben az időszakban a legtöbb várrom esetében az eredeti épületrészek, köztük az ásatások során feltárt falmaradványok, további megőrzésük érdekében csak konzerválásra kerültek. A kisebb-nagyobb kiegészítések egyik fontos célja az volt, hogy értelmezze az emléket a látogatók számára, az egyes épületeket tetővel ritkán fedték csak le. Gyakori volt azonban a modern, didaktikus elemek alkalmazása, minden esetben szem

előtt tartva az 1964-ben született Velencei Karta ajánlásait. Mindez általában megfelelt a szomszédos országok műemlékvédelmi gyakorlatának, ugyanakkor elsősorban esztétikai megfontolások alapján egyre több kritika is érte az egyes helyreállításokat.⁹

A 21. század kezdete óta alapvető változás figyelhető meg Magyarországon a középkor és a korai újkor várromjai kezelésének tekintetében. Mindinkább megfogalmazódott egy „történeti várélmény” iránti igény, miközben egyre kisebb figyelmet kapott az eredeti maradványok értékelése a történetileg megalapozatlan rekonstrukciókkal szemben – s mindez a szakmai közvélemény egy részére is vonatkozik. Egyre inkább előtérbe került a várépületek historizáló, teljes kiépítésének szándéka. Már az 1990-es években elkészült a visegrádi palota északkeleti épületében a királyi lakosztályok és a díszudvar ötven évvel korábban feltárt maradványainak jelentős kiegészítése.¹⁰ Az így kiépített együttes ugyan nem vesztette el teljesen rom jellegét, külső megjelenése azonban, az itt ugyancsak alkalmazott didaktikai elemek miatt is, véleményünk szerint ugyanúgy problematikus esztétikai szempontból, mint az előzőekben említett lakótoronyé.¹¹

A historizáló kiépítés leglátványosabb új példáját azonban két északkelet-magyarországi vár képviseli: a ma Miskolc egyik kerületét alkotó Diósgyőr 14. századi eredetű, szabályos alaprajzú királyi erőssége, valamint Füzér festői hegyi vára a szlovák határ mellett, amelyet a 13. században emeltek és később számos alkalommal átépítettek.

Diósgyőr váráról számos metszetet és festményt ismerünk a 19. századból. Különösen értékes az a 18. század közepén keletkezett színezett rajzsorozat, amely az akkor már részben romos épületet ábrázolja.¹² A nézet- és alaprajzok ugyanakkor korántsem szolgáltatnak egyértelmű információkat a négyszögű palotaépület középkori formájáról és részleteiről. A várrom 1953 és 1968 között elvégzett első helyreállítása során nem került sor falkutatásra, azaz a felmenő falazatok, különösen az egyes homlokzatok nyílásainak vizsgálatára. Ekkor elsősorban a saroktoronyok, a palotaszárnyak falai és a külső erődítések feltétlenül szükséges kiegészítését végezték el, igen gyakran betonszerkezetek alkalmazásával (1. kép).¹³ Az 1934–1936, illetve 1955–1973 között zajló kiterjedt

► 1. kép. Diósgyőr vára a kiépítés után, észak felől, 2010
(fotó: civertan.hu)

ásatások ugyan felderítették a vár részletes építéstörténetét, azonban csak kevésbé tudtak hozzájárulni a palotaszárnyak jelentős mértékben elpusztult emelete egykori formájának megismeréséhez. Egy 15. század végi átépítés azonban így is meghatározható volt.¹⁴

Mindezek miatt mindeddig általában csak szemantikusan, részleteiket tekintve nem mindig megbízható kísérletek születtek a vár egyes építési periódusainak alaprajzait, illetve az épület tömegét megjelenítő grafikai rekonstrukcióra. A diósgyőri vár esetében máig nem került sor egy olyan alapos – bár számos hipotézist tartalmazó – dokumentáció közzétételére, mint amilyen a visegrádi királyi palota említett kiépítését megelőzte.¹⁵ Így ismeretlenek előttünk egyes építészeti elemek (ajtó- és ablakkeretezések, boltozati bordák, konzolok) elemzésének eredményei, valamint az újabb épületrégészeti vizsgálatok részletei is.¹⁶

A 2013–2014-ben megvalósított kiépítési munkák¹⁷ tudományos alapja gyakorlatilag még a szakmai közvélemény számára sem ismert, illetve nem hozzáférhető (2. kép). Az a médiában széles körben hangoztatott felfogás, miszerint „az újjáépítés az eredeti tervek alapján történt”,¹⁸ természetesen csupán a közvélemény (talán nem is tudatos) félrevezetésének tekinthető. Sor került ekkor három palotaszárny, s bennük a kápolna és a kéthajós nagyterem teljes kiépítésére, de a nyugati szárnyat csak a földszint magasságáig egészítették ki, és egyelőre lemondtak a tetők rekonstrukciójáról (3. kép). Míg a nagyterem és a legtöbb más tér így létrejött építészeti struktúrája, ezen belül különösen a boltozati rendszer alapvetően megfelel a ránk maradt építészeti töredék-

► 2. kép. Diósgyőr vára a kiépítés után, észak felől, 2016
(fotó: civertan.hu)

keknek, a szinte teljesen elpusztult kettős kápolna visszaépítésének nem ismertek reálrégészeti bizonyítékai.¹⁹

A homlokzatok esetében még kevésbé lehet hitelességről beszélni. Az ablaknyílások eredeti rendszere csak a déli külső homlokzat vonatkozásában volt ismert, a többi esetben az gyakran csak feltételezett belső térosztásból adódott. Még inkább esetleges a belső udvarra néző homlokzatok kiképzése, eltekintve a konzolos folyosótól,²⁰ hisz ezekből semmi sem maradt fenn. Az ásatásokból ismert vagy *spolium*ként későbbi épületekhez felhasznált eredeti ajtó- és ablakkeretek visszaépítésének módja sem konzekvens.²¹ Valószínűleg nem sikerült teljesen tisztázni a munkában közreműködőknek, milyen mértékben kívánják a vár palotaépületének – gyakran csak feltételezett – korai formája mellett a későbbi átépítéseket is figyelembe venni a bemutatás során. Az egész kiépítési vállalkozásra bizonyos

► 3. kép. Diósgyőr várának emeleti nagyterme, 2015
(fotó: Lővei Pál)

purizmus jellemző: alapvetően az Anjou-kor, a vár „virágkorának” építészeti megjelenését kívánták visszaidézni-visszanyerni. A belső terek mai bútorzatát elsősorban különböző középkori berendezési tárgyak másolatai alkotják, azonban sem a belsőépítészeti koncepció, sem annak dokumentációja nem ismert.

A vár kiépítése azonban ezzel még nem fejeződött be. Jelenleg folyik az ugyancsak csonkjában ráncok maradt, az említett ásatások során feltárt, egykor három ikertornyos kapuépítménnyel rendelkező, késő középkori külső erődítés teljes „rekonstrukciójának” építészeti tervezése.²² A teljesen kiegészülő négyzetes központi épülettömb színes mázas tetőcserepekkel fedett tetőt kap, és még az egykori vizesárok visszaállítását is tervbe vették. Sajnos a vállalkozás jelenleg az interneten elérhető 3D modelljei²³ arra utalnak, hogy itt sok esetben az eredeti maradványoktól független, alapvetően hipotéziseken alapuló, gyakran kifejezetten téves kiépítésekre kerülne sor – főként, ami a vár északi részét illeti. Itt olyan épületek is létrejönnének, amelyek ilyen formában soha, vagy nem egyidejűleg léteztek. Történeti rekonstrukcióról itt tehát aligha beszélhetünk. A vár jövőbeli megjelenése, amennyiben az valóban így valósul meg, ugyanakkor sok hasonlóságot mutat a korábban már említett Bajmóc várának jelenlegi külső képével.²⁴ A historizáló „műemlékvédelem” tehát száz év múlva tér vissza – jelen esetben a Bükk alá.

Az ovális hegyplatón emelt füzéri felsővár teljes kiépítése sem történt meg 2013-2015-ben. Mintegy az erősség fele, két palotaszárnya készült el a késő gótikus kápolnával, párhuzamosan a keleti hegyoldalban található alsóvár „rekonstrukciójával.”

Erről az 1676-ban felhagyott erősségről nem rendelkezünk korai képi forrásokkal, a romokat először csak a 19. században örökítették meg néhány távlati ábrázoláson. 1977 óta több szakaszban került sor a vár szisztematikus ásatására,²⁵ amely a felsővárban számos, eredeti helyéről a pinceszintre bezuhant 17. századi kályha²⁶ és a kútból származó egyedülálló faszerkezet lelet²⁷ mellett alapvetően csak a pince, illetve a földszint falazatait tudta feltárni, viszont lehetővé tette az építéstörténet alapvető kérdéseinek tisztázását is. Felmenő falszakaszok ugyanakkor csak nyugaton és a keleti, bejáratok rész mellett maradtak

ránk – ha itt most eltekintünk a már 1934-36-ban konzervált, illetve kiegészített kaputoronytól és a jelentős értéket képviselő ülő- és szoborfülkékkel rendelkező kápolnától, mint az erősség legfontosabb álló építményeitől.²⁸ Így alapvetően csak a várfal néhány magasabb szakasza emelkedő ki, nyugaton egyetlen ablaknyílással, keleten egy kettős árnyékszéképítménnyel, illetve a védőfolyosó lenyomatával. Ami viszont az alsóvárat illeti, az itt folytatott ásatások során az egykori épületeknek igen kevés nyoma, sokszor csupán alapfala bukkant felszínre. Ugyanakkor a bejárat előtti árok omlásrétegeiből előkerült a kapukeret szinte összes eleme, s így legalább nagy vonalakban lehetségessé vált ezen épületrészek egykori elrendezésének meghatározása.

A kiásott, illetve ráncok maradt épületrészek így természetesen nem tették lehetővé az egész épületegyüttes vonatkozásában az egyes építési periódusok részletes grafikai rekonstrukcióját sem. Nem okozott viszont gondot az, hogy az 1990-es években megindult műemlékvédelmi munkák során a belső épületek egy része kiegészítésre kerüljön, gyakran azok ablak- és ajtónyílásaival együtt. Ugyanakkor a kápolna, a kaputorony, a feltárt konyha és sütőház lefedésre is kerültek (4. kép). Mivel azonban a várról mintegy fél tucat részletes 17. századi inventárium is ismert,²⁹ túl nagy volt a csábítás arra, hogy e források felhasználásával – melyek természetesen aligha tekinthetők egy, a mai fogalmaink szerinti várleírásnak – elkészüljön a két nyugati palotaszárny egykori helyiségbeosztása és azok funkcionális értelmezése, hipotetikus rekonstrukciója.³⁰ A lakószárnyak esetében ez sokszor csak a pinceszint térelrendezésének e szintre történő felvetítésével volt

► 4. kép. A füzéri felsővár a kiépítés előtt, 2010 (fotó: civertan.hu)

lehetséges, így azonban számos esetben teljesen bizonytalan maradt az egykori nyílások száma és pontos elhelyezkedése. Ami viszont az egykori terek magasságát illeti, még kevesebb adatra lehetett támaszkodni: csupán az udvari homlokzatok előtt végigfutó, faszervezetű folyosó lehetséges formáját illetően álltak rendelkezésre régészeti adatok.³¹

Később mindezek szolgáltak „tudományos” alapként a nyugati várrész teljes körű, tetőszerkezetet is magába foglaló kiépítése számára, miközben a második emelet egykori léte – mely tulajdonképpen egy tetőtér szint lett, hangsúlyos külső ablaksorral – egyáltalában nem igazolható. Megépítésére egyértelműen a mai igények miatt került sor, az itt elhelyezkedő kiállítási tereknek semmi közük sincs egy állítólagos történeti rekonstrukcióhoz. Nem problémamentes ebből a szempontból a különösebb rendszer nélkül alkalmazott, néha kifejezetten didaktikus modern építészeti elemek léte sem.³² Diósgyőrhöz hasonlóan itt sem tudjuk, milyen megfontolásból kerültek az egyes homlokzatokra, illetve az egyes terekbe gótikus, illetve reneszánsz tagozatú nyíláskeretek (5. kép).³³

Az egyes belső terek másolatokból álló bútorzata az inventáriumokban foglaltak megjelenítésére vállalkozott, gyakran jelentős túlzásokkal. Egy, a 17. században „márványlapos” jelzővel említett asztal itt teljes egészében kőből faragottan, hatalmas márványlábakkal tűnik fel.³⁴ Csak a cserépkályhák számára szolgáltak kiindulópontként helyi ásatási leletek, a többi berendezési tárgy párhuzamai a legjobb esetben a Kárpát-medence számos más várából származtak. Ez azonban nemcsak a bútorokra vonatkozik, hanem az

egyres terek kifestésére is, gyakran tekintet nélkül azok korára.

A terek sorában különös figyelmet érdemel a várkápolna. Itt egy olyan „rekonstrukcióra” került sor, amely csak a kései 19. század neogótikus templomépületeivel vethető össze. Sem címerdíszes boltozati zárókövek, sem ablakok mérművei nem ismertek a vár leletanyagából, a boltmezők és a boltozati bordák színes kifestése éppúgy a projektgazda fantáziájának köszönhető, mint az ablakok üvegfestményei. A szárnyasoltár és a többi berendezési tárgy másolatok és historizáló utánzatok keverékének tekinthetők. Egyértelműen megállapítható, hogy ez a kápolnatér, amely a kiépítése előtt ezen épülettípus egyedülálló magyarországi késő gótikus emlékének számított, e „rekonstrukció” révén részben elveszítette műemléki értékét.³⁵

A füzéri felsővár kiépítése folytatódni fog az északkeleti gazdasági szárny további kiegészítésével, vele szemben egy ágyúterasz kialakításával és a kaputorony előtti bejárati bástya megemelésével. Hogy azután ezzel, mint ez a kiépítési projekt szlogenjében szerepel,³⁶ valóban egy „élő vár” jön-e majd létre, az alapvetően azon múlik, hogyan lehet mindezt eladni. Az írott források szerint mindenesetre a 17. században – s a felsorolt attrakciók elsősorban ezt a korszakot kívánják megjeleníteni – a várat általában nem lakták birtokosai.³⁷

Kissé másképp ítélnél meg az alsóvár kiépítése. Az itt megépült, a látogatók számára bizonyára attraktív várkapu (mely esetében csak a kapukeret formája és mérete tekinthető hitelesnek, a legtöbb további részlete vonatkozásában sem a közelebbi, sem a távolabbi környékről nem

► 5. kép. A füzéri felsővár a kiépítés után, 2017
(fotó: civertan.hu)

► 6. kép. A füzéri alsóvár bejárata a kiépítés után, 2017
(fotó: Simon Zoltán)

ismerünk párhuzamokat) alapvetően a vár területének lezárását és a mögötte elhelyezkedő, a pénztárat, ajándékboltot és toalettet magába foglaló modern épület takarását szolgálja (6. kép).³⁸

A nagymérvű kiegészítések során a füzéri felsővár itt röviden ismertetett kiépítése az eredeti épületrészek jelentős visszabontásával is járt, ugyanúgy, mint Diósgyőrben, hiszen a romos állapotú falak nem rendelkeztek a kiépítések hordozására alkalmas szilárdsággal.

Végül feltehető a kérdés, beszélhetünk-e a két vár esetében tudományosan megalapozott, történetileg relevánsnak tekinthető rekonstrukciókról, s ha igen, milyen mértékben. Nem kell inkább mindkét épületet mai (s még inkább jövőbeni) formájukban a korai 21. század pseudovárainak³⁹ tekintenünk? A kiépítési munkák fő célja ugyanis semmiképp sem a ránk maradt emlék védelme, tehát a műemlékvédelem, a történeti források megőrzése volt, hanem bevallottan a várak turisztikai vonzerejének növelése. Ezért akár azt is mondhatjuk, hogy így változik egy vár történeti funkciója történelme során: a királyi/nemesi hatalom reprezentációjának színtere, az oszmán előrenyomulás elleni végvár, az újkor uradalmi központja s végül turistaattrakció kiállításokkal, várszállóval és éttermekkel. Ennek során azonban az a szerepe, hogy a múlt történeti forrásaként szolgáljon – úgy a középkor, mint az újkor vonatkozásában –, lassan a feledés homályában tűnik el.⁴⁰

Jegyzetek

- ¹ *Élő vár Zemplénben. A füzéri felsővár fejlesztése. Vártörténet-kiállításvezető-érdekességek* (Szerző, hely és év nélkül: Füzéri Várgondnokság), 16 oldal.
- ² Arnold Bartetzky, szerk., *Geschichte bauen. Architektonische Rekonstruktion und Nationenbildung vom 19. Jahrhundert bis heute* (Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2017) s benne különösen: Marosi Ernő, „Die restaurierte Geschichte. Denkmalpflege, Museumstätigkeit und Rekonstruktion in Ungarn seit 1990,” 291–322.
- ³ A konferencia címe *Medzinárodná* volt, a kötet: *Zachráňme hrady. Záchrana historických ruín obcianskymi združeniami v rokoch 2002–2017* (Bratislava: Zachráňme hrady, 2018) címmel jelent meg, cikkem: „Pseudohrady alebo historické rekonštrukcie?” [Pseudovárak vagy történeti rekonstrukció?] címmel a 215–220. oldalakon. Itt köszönöm meg Noémi Belják Pažinóvának, hogy a német kéziratot a megjelent szlovák szöveggel összevetette, s megerősítette a fordítás korrekt voltát.
- ⁴ István Feld, „Pseudoburgen oder historische Rekonstruktionen? Der Ausbau der Burgen Diósgyőr und Füzér in Ungarn,” *Burgen und Schlösser* 3 (2018): 172–177.

- ⁵ A képek megegyeznek a szlovák kiadással, a jegyzetek nagyrészt azonosak a német változatával.
- ⁶ Bardoly István és Haris Andrea, szerk., *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok* (Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996). Bajmóchoz és Szomolányhoz lásd Miroslav Plaček és Martin Bóna, *Encyklopédia slovenských hradov* (Praha–Bratislava: Slovart, 2007), 68–71., 265–267.; Vajdahunyadhoz legutóbb: Radu Lupescu, „Geburt einer Ikone des ungarischen Mittelalters. Die Rekonstruktion der Burg Vajdahunyad in der Zeit der Österreichisch-Ungarischen Monarchie,” in *Geschichte bauen*, 91–111.
- ⁷ Vö. Bardoly és Haris, szerk. *A magyar műemlékvédelem. Az emlék máig alapvető értékelése: Marosi Ernő, Die Anfänge der Gotik in Ungarn* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984).
- ⁸ Bardoly és Haris, szerk. *A magyar műemlékvédelem. Magára a toronyra legutóbb: Bozóki Lajos, Visegrád, alsó- és felsővár* (Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2012).
- ⁹ Minderre jellemző, hogy a Deutsche Burgenvereinigung által 1999-ben kiadott kézikönyvben – Horst Wolfgang Böhme, szerk., *Burgen in Mitteleuropa. Ein Handbuch* (Stuttgart: Theiss, 1999). B.I. 179. Farbabb. 4. – egyetlen magyarországi várként és kifejezetten negatív helyreállítási példaként szerepel a visegrádi lakótorony.
- ¹⁰ Az ezzel foglalkozó gazdag irodalom felsorolása nem lehet feladatunk, csak a már lassan húsz éve megfogalmazott saját véleményünkre utalunk, lásd Feld István, „Visegrád – egy hipotézis életre kel,” *Szalon* 3, no. 2 (1999): 39–42.; továbbá az időszak műemlékvédelmi munkáinak összefoglaló bemutatására Tamási Judit, szerk., *Oszlopotok emeltünk, hogy beszéljék a múltakat. A milleniumi műemlékhelyreállítások lexikona* (Budapest: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma–Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 2000); s nem utolsósorban az emlék és helyreállítása legutóbbi, angol nyelvű monográfiájára: Buzás Gergely és Laszlovsky József, szerk., *The Medieval Royal Palace at Visegrád* (Budapest: Archaeolingua, 2013).
- ¹¹ Feld István, „Visegrád und Buda – die Königsresidenzen Ungarns im Spätmittelalter,” in *Von der Burg zur Residenz*, szerk. Joachim Zeune (Braubach: Deutsche Burgenvereinigung, 2009), 85–94.
- ¹² A vár monografikus feldolgozása: Czeglédy Ilona, *A diósgyőri vár* (Budapest: Corvina, 1988).
- ¹³ Ferenczi Károly, „A diósgyőri várom építészeti restaurálása és műemlékvédelme,” *Magyar Műemlékvédelem* 9 (1984): 163–253.
- ¹⁴ Czeglédy, *A diósgyőri vár*. A vár építéstörténetének korrekciója: Nováki Gyula, Sárközy Sebestyén és Feld István, *Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig* (Budapest–Miskolc: Herman Ottó Múzeum–Castrum Bene Egyesület, 2007), 77–79.
- ¹⁵ Buzás és Laszlovsky, szerk., *The Medieval Royal Palace at Visegrád*.
- ¹⁶ A számunkra hozzáférhető, előzetes jellegű rövid írások a kiépítésről: Székér György, „A diósgyőri belső vár helyreállítási koncepciójának rekonstrukciós alapjai,” *Országépítő. A Kós Károly Egyesülés folyóirata* 26, no. 1. (2015): 8–15.; Cséfalvay Gyula, „Várat építünk,” *Országépítő. A Kós Károly Egyesülés folyóirata* 26, no. 1. (2015): 17–21. A kőfaragványok jelentős része a vár közvetlen szomszédságában a 18. században emelt, ún. Dérnyé-ház falazatából került kiemelésre. Ennek dokumentációja azonban nem hozzáférhető, csak arról van tudomásunk, hogy mintegy 200 darabról van szó.
- ¹⁷ A felelős tervezők Botos Judit és Cséfalvay Gyula voltak, munkatársuk Székér György, a beruházó Miskolc városa.
- ¹⁸ „Átadták a megújult diósgyőri várat,” *Megazin*, letöltve 2018. június 1., http://megazin.uni-miskolc.hu/szabader/205/atadtak_a_megujult_diosgyori_varat

- ¹⁹ Czeglédy, *A diósgyőri vár*. Ami a bordás keresztholozatokat illeti, a „rekonstrukció” kapcsán, bizonyára pénzügyi okokból és a projekthatáridő sürgetése miatt, egyetlen darab sem került visszaépítésre a kőtárban őrzött, több száz folyómétert kitevő eredeti bordaelemekből, ami a szerkezetek hitelességét fokozta volna, hasonlóan a budai várpalota ún. gótikus nagyterméhez, ahol Gerő László igyekezett minden ismert elemet visszaépíteni. Gerő László, „A budai középkori várpalota nagytermének helyreállítása,” in *Magyar Műemlékvédelem 1963-1969* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), 55–67.
- ²⁰ Ez az eredeti kőfaragvány-leletek mellett valószínűleg a zólyomi vár egykorú, részben ugyancsak a műemléki helyreállításnak köszönhető udvari folyosója alapján készült. Michal Šimkovic és Andrej Fiala, „Zvolen – hrad, tzv. Zvolenský zámok,” [A zólyomi vár], in *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Katalog*, szerk. Dušan Buran (Bratislava: Slovenská Národná Galéria, 2003), 587–588.
- ²¹ Így nem tudjuk, miért találunk 14. századi gótikus nyíláskereteket az északi szárnyban és miért „rekonstruáltak” délen a 16. század első harmadára helyezhető reneszánsz nyílásokat. Egyébként a vár reneszánsz átépítése még korántsem került feldolgozásra, az eddigi szakirodalom csak néhány, II. Lajos király felesége, Habsburg Mária korára utaló felíratos kőelemmel foglalkozott. Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix, Spekner Enikő, Végh András és Kovács Eszter, szerk., *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531* (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 2005).
- ²² A külső falak kronológiájára lásd Nováki, Sárközy és Feld, *Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai*, 77–79.
- ²³ A tervezett munkák felelős építész Rostás László, Miskolc város volt főépítész. A tervezett formára ld.: „Folytatódik jövőre a diósgyőri vár rekonstrukciója,” *Borsod Online*, letöltve 2018.10.16., <http://www.boon.hu/folytatodik-jovore-a-diosgyori-var-rekonstrukcioja/3604729>.
- ²⁴ Plaček és Bóna, *Encyklopédia*, 68–71.
- ²⁵ Feld István és Juan Cabello, *A füzéri vár* (Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1980), Simon Zoltán, *A füzéri vár a 16-17. században* (Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 2000).
- ²⁶ Simon, *A füzéri vár*, 81–108.
- ²⁷ Kelemen Bálint, Gál Viktor és Simon Zoltán, „A füzéri felsővár kútja felvonószerkezetének elméleti rekonstrukciója,” in *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 52 (2013): 171–179.
- ²⁸ A kápolnára a 25. jegyzetben említett munkák mellett lásd még: Simon Zoltán és Szekér György, „Újabb szempontok a füzéri várkápolna építési idejének meghatározásához,” in *Tanulmányok a középkorról. Analecta Mediaevalia I.*, szerk. Neumann Tibor (Budapest–Pilis-csaba: Argumentum kiadó–Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2001), 203–28.
- ²⁹ Simon, *A füzéri vár*, 235–240.
- ³⁰ Várkonyi Gábor, „Vár állott, most kőhalom.’Gondolatok Füzér várának rekonstrukciójáról,” *Országépítő. A Kós Károly Egyesülés folyóirata* 27, no. 2 (2016): 5–7.
- ³¹ Az egyes szintek hipotetikus rekonstrukciója: Kelemen Bálint és Simon Zoltán, „Füzér vára: a felsővár északnyugati és déli palotaszárnyának elméleti rekonstrukciós kutatása,” *Castrum* 17, no. 1–2. (2014): 41–58.
- ³² A felsővár kiépítésének felelős építész Rudolf Mihály volt, munkatársai közül Molnár Katalin, Lipták Zoltán, Botos Judit, Cséfalvay Gyula és Szekér György említendő meg. Beruházó Füzér község önkormányzata, projektvezető Horváth Jenő polgármester. A kiépítés az Európai Unió pénzügyi támogatásával valósult meg.
- ³³ Minden bizonnyal feltételezték, hogy a korábbi déli szárny mindvégig gótikus ablakokkal rendelkezett és a reneszánsz keretezések a későbbi északi részhez kötődnek. A kőtár tervezője Buzás Gergely, a reneszánsz kőfaragványokat Hegyi Dóra dolgozza fel PhD disszertációjában.
- ³⁴ Lukács Zsófia, „A füzéri vár enteriőrjének rekonstrukciója,” *Országépítő. A Kós Károly Egyesülés folyóirata* 27, no. 2. (2016): 14–15.
- ³⁵ A felsővár „rekonstrukciójáról” egyetlen közlemény ismert számunkra: Rudolf Mihály, „Fellegvár-rekonstrukció, Füzér,” *Országépítő. A Kós Károly Egyesülés folyóirata* 27, no. 2 (2016): 8–13. A kápolnában végzett munkára lásd még: Osgyányi Vilmos, „A füzéri várkápolna rekonstrukciója,” *Kő* 2 (2016): 8–23.
- ³⁶ „Élő vár Zemplénben,” Füzér vára, letöltve: 2018. június 1., <https://www.fuzerivar.hu/elo-var-zemplenben/>.
- ³⁷ Lásd Feld és Cabello, *A füzéri vár*; Simon, *A füzéri vár a 16-17. században*.
- ³⁸ A füzéri alsóvár kiépítésének felelős tervezője Skardelli György, munkatársa Kelemen Bálint volt. A beruházó itt is Füzér község önkormányzata, projektvezető Horváth Jenő polgármester.
- ³⁹ Avagy „álváraknak” – e fogalomért Marosi Ernőnek tartozunk köszönettel!
- ⁴⁰ Az ebben az írásban korántsem kimerített további kapcsolódó gondolatokra lásd Marosi, „Die restaurierte Geschichte.”